



Who Was the First One to Use the Phrase "No Text Can be Deprived of Its Peshat"? / מי
היה הראשון שהשתמש במימרה "אין מקרא יוצא מידי פשוטו"?

Author(s): דוד הלבני and David Halivni

Source: *Sidra: A Journal for the Study of Rabbinic Literature* / סידרא: כתב-עת לחקר
ספרות התורה שבעל-פה, תשמ"ז - 1987, Vol. ג (1987 - תשמ"ז), pp. 43-51

Published by: Bar Ilan University Press

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24164929>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<https://about.jstor.org/terms>



JSTOR

Bar Ilan University Press is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Sidra: A Journal for the Study of Rabbinic Literature / סידרא: כתב-עת לחקר ספרות התורה
שבעל-פה

מי היה הראשון שהשתמש במימרה "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" ?

דוד הלבני

בין מימרות חז"ל המצויות בפי הקהל הלומד, המימרה "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" היא, אולי, אחת המימרות המצוטטות ביותר. היא מצוטטת — מלבד על ידי בעלי תלמוד — על ידי אלה שעוסקים בחקר המקרא בזיקה לחז"ל ועל-ידי אלה שעוסקים בחקר המדרש בזיקה לפשטות הכתובים. אלה מתעמקים בדרשות חז"ל כדי להוציא מהן את הפנינים הפשטיים המסתתרים לפעמים בדרשות חז"ל, ואלה מנסים להוציא מהן את החידוש שהמדרש בא להוסיף על הפשט או לשנותו, על כל פנים מה שהיה נחשב בעיני חז"ל כפשט.

אלה ואלה מצביעים על המימרה "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" כהוכחה למודעות חז"ל לנכונותו של הפשט, גם בשעה שדרשו דרשות שונות ואף מנוגדות. נדמה כאילו מימרה זו שכיחה מאוד בספרות התלמודית. ובאמת היא באה רק שלוש פעמים בתלמוד (שבת סג ע"א, יבמות יא ע"ב, כד ע"ב) ורק בבבלי ורק במקום אחד (יבמות כד ע"א) היא נאמרת ככלל ידוע ומקובל. בשני המקומות האחרים היא נזכרת פעם ככלל לא ידוע (שבת סג ע"א) ופעם ככלל שאינו מקובל (יבמות יא ע"ב).

אין כאן המקום להוכיח שאין זה הפירוש הנכון של המימרה (אמנם כך הבינו אותה בתקופות שלאחר התלמוד). פירושה אינו שלמרות הדרשה, הפשט נשאר ואינו נעקר (במ-קומות הרבה מצינו שהוא נעקר), אלא שאין לקטע את הכתוב. הכתוב כולו צריך להידרש. אין להוציאו ממה שנאמר לפניו וממה שנאמר לאחריו — מהמשכו ומהקשרו. עומדים אנו להקדיש ספר שלם לנושא זה. כאן ענייננו רק לחקור מי היה הראשון שהשתמש במימרה זו, וביתר דיוק, למי היא מיוחסת.

לשם כך עלינו לנתח את הסוגיה ביבמות יא ע"ב ולהפריד בין החומר האמוראי הקדום ובין החומר הסתמאי המאוחר, שבלעדיו לא ייתכן מחקר נאמן של מושגים תלמודיים. והנה הסוגיה ביבמות שם¹.

דתניא ר' יוסי בן כיפר אומר משום רבי אלעזר המחזיר גרושתו מן הנישואין אסורה, מן האירוסין מותרת משום שנאמר אחרי אשר הוטמאה. וחכ"א אחת זו ואחת זו אסורה. אלא מה אני מקיים אחרי הוטמאה לרבות סוטה שנסתרה ... בעא

1 לא ציינתי שינויי נוסחאות ומראי מקומות למובא להלן, שכן הם נמצאים בדקדוקי סופרים השלם בעריכת הרב אברהם לייס, הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים, תשמ"ג.

מיניה רב יהודה מרב ששת המחזיר גרושתו משניסת ומת צרתה מהו. אליבא דר' יוסי בן כיפר לא תיבעי לך כיון דאמר ... טומאה במחזיר גרושתו הוא דכתיבא צרתה כמותה. ואי משום דכתיב בה תועבה היא, היא תועבה ואין בניה תועבין, הא צרתה תועבה. כי תיבעי לך אליבא דרבנן אע"ג דאמור רבנן טומאה בסוטה הוא דכתיב, אין מקרא יוצא מידי פשוטו. או דלמא כיון דאיעקר איעקר. איכא דאמרי אליבא דרבנן לא תיבעי לך כיון דאיתעקר איעקר. כי תיבעי לך אליבא דר' יוסי בן כיפר ... מיעט רחמנא היא תועבה ואין צרתה תועבה. או דלמא היא תועבה ואין בניה תועבין הא צרתה תועבה. א"ל תניתוה ...

לכאורה גמרא מפורשת היא שרב יהודה היה זה שהשתמש ראשון במימרה, שכן הוא שאל את רב ששת "המחזיר גרושתו משניסת ומת צרתה מהו?" והסביר ששואל אליבא דרבנן (החולקים על ר' יוסי בן כיפר ומעבירים את המלים "אחרי אשר הטמאה" [דברים כד, ד] לסוטה שנסתרה), והשאלה היא: האם "אע"ג דאמור רבנן טומאה בסוטה הוא דכתיב אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (והמלה "הטמאה" הממעטת צרה מייבום למרות ההעברה לסוטה שנסתרה, מוסבת גם על מחזיר גרושתו משניסת) או לא? כך באמת כותב רב"ז בכר בספרו (גרמנית) אגדות אמוראי בבל, ראש עמוד 113, שמימרה זו נאמרה על-ידי "מייסד ישיבת פומבדיתא", היינו רב יהודה תלמידם של רב ושמואל.

הדבר אינו כך. צדדי הספק של שאלת רב יהודה אינם מרב יהודה אלא מסתמא דגמרא, והוא, בעל הסתם, העביר את המימרה מדברי רבא ביבמות כד ע"ד. רבא הוא אפוא זה שהשתמש ראשון במימרה זו. ולא עוד אלא מכללא יש להוכיח, שרב יהודה הניח שמקרא יוצא מידי פשוטו.

אך לפני שאני ממשיך בניתוח הסוגיה רוצה אני להעיר, שגרסת "רב" יהודה, אף-על-פי שהיא נמצאת בכל הגרסאות², קרוב לוודאי אינה נכונה. לא מסתבר כלל שרב יהודה ישאל שאלה ("בעי מיניה") את רב ששת שהיה צעיר ממנו בשנים. על מקרה דומה בשבת נט ע"ב, ששם הגרסה בכ"י מינכן היא "א"ר יהודה א"ר ששת", מעיר בעל דקדוקי סופרים שם אות ד: "והנוסח הנכון הוא ברי"ף כ", אמר מר יהודה א"ר ששת. וכ"ה בחידושי הרשב"א ובאו"ו"³. גם ביבמות שם צריך להיות: בעי מיניה מר יהודה מרב ששת. מר יהודה חי בזמנם של רבה ורב יוסף⁴ — דור אחד אחרי רב יהודה מייסד ישיבת פומבדיתא ודור אחד לפני רבא — ועליו אפשר לומר ששאל את רב ששת.

הערה נוספת וחשובה יותר לגוף העניין היא: שאלתו של רב יהודה לרב ששת נמסרה בגמרא שם בשני לשונות, ול"איכא דאמרי" מניח רב יהודה שמקרא יוצא מידי פשוטו ("כיון דאיתעקר, איעקר"). לפיכך, אפילו אם נאמר שצדדי הספק מרב יהודה הם, לא היה לו לרב"ז בכר לקבוע בוודאות שרב יהודה היה זה שאמר ראשון את המימרה הזאת, בלי להכריע שעיקר כלשון ראשון.

ועכשיו לסוגיה עצמה. הגמרא, כמו שאמרנו, מוסרת שני לשונות של צדדי הספק. ללשון ראשון הצדדים הם: אם לרבנן המלים "אחרי אשר הטמאה" מוסבות גם על מחזיר גרושתו

2 ראה: בבלי עם דקדוקי סופרים השלם, יבמות, עמ' קג.

3 על עוד שינויים בין רב יהודה למר יהודה, ראה: ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 297—298.

4 ראה: קידושין נח ע"א.

משניסת או לא. לשון זה מוסיף: "אליבא דר' יוסי בן כיפר לא תיבעי לך כיון דאמר ר' יוסי בן כיפר טומאה במחזיר גרושתו הוא דכתיבא, צרתה כמותה. ואי משום דכתיב בה תועבה היא, היא תועבה ואין בניה תועבין. הא צרתה תועבה". הספק הוא רק לרבנן. אבל לר' יוסי בן כיפר אין ספק שצרתה כמותה. וכשם שאין הגרושה מתייבמת, כך גם הצרה אינה מתייבמת. ואילו ללשון שני הספק הוא רק לר' יוסי בן כיפר. לשון זה מניח שמקרא יוצא מידי פשוטו, ולרבנן המלים "אחרי אשר הטמאה" אינן מוסבות כלל על מחזיר גרושתו, ואין אפוא מקור לאסור צרת מחזיר גרושתו⁵ מלהתייבם. אבל לר' יוסי בן כיפר, אף-על-פי שהמלים "אחרי אשר הטמאה" מוסבות על מחזיר גרושתו משניסת, יש מקום להסתפק מהי משמעותו של המיעוט "תועבה היא": אם הוא בא למעט צרתה שאינה תועבה (ומתייבמת), או למעט בניה שאינם תועבין (שאינם חללים) אבל צרתה תועבה.

שאלה זו נפשטה בגמרא משני מקומות — ממשנה (יבמות יא, ג) ומברייטא. מן המשנה נפשטה שמתייבמת, ומן הברייטא נפשטה שאינה מתייבמת. במשנה נאמר: "היתה אחת כשרה ואחת פסולה, אם היה חולץ, חולץ לפסולה, ואם היה מייבם, מייבם לכשרה". מי שפשט את השאלה מן המשנה ההיא פירש שהמדובר הוא במחזיר גרושתו משניסת, הכשרה היא הצרה והפסולה היא הגרושה. שכן אם "כשרה כשרה לעלמא, פסולה פסולה לעלמא (גרושה או חלוצה מבעל אחר ופסולה לכהונה — רש"י) כיון דלדידיה חזיא מאי נפקא ליה מינה" (הי דליבעי, לחלוץ וכו') הי דליבעי, לייבם — רש"י). ראייה זו נדחתה על-ידי דברי רב יוסף שאמר: "כאן שנה רבי⁶ לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם". כלומר, גם אם נפרש "כשרה, כשרה לעלמא פסולה, פסולה לעלמא", אין הוא יכול לקלקל לאחרים ולחלוץ לכשרה.

מן הברייטא נפשטה שאינה מתייבמת. שם נאמר: "המחזיר גרושתו משנשאת, היא וצרתה חולצת". הרי מפורש יוצא שצרתה אינה מתייבמת. ולא מצאה הגמרא דרך אחרת לדחות ראייה זו⁷, אלא לומר שברייטא זו משובשת היא. בלשון חז"ל הוי"ו היא על-פי-רוב וי"ו החיבור⁸. בברייטא הוי"ו היא וי"ו החילוק ("היא וצרתה, ס"ד ? אימא או היא או צרתה"). ומכיוון שעלינו לתקן את הברייטא ("ולאו תרוצי קמתרצת"), נתקן אותה באופן שתאמר שצרתה מותרת להתייבם ("תריץ הכי: היא חולצת, צרתה או חולצת או מתייבמת").

והנה הפשיטות מן המשנה והברייטא אינן מתאימות לצדדי הספק, לא ללשון ראשון ולא ללשון שני. הן אינן מתאימות, לדעתנו, משום שבמקור פשיטות אלה נאמרו על השאלה לפני שניתוספו אליה צדדי הספק. צדדי הספק ניתוספו לאחר-מכן על-ידי הסתמא דגמרא בהשפעת דברי רבא לקמן כד ע"א ועל-פי רב נחמן בר יצחק בסוף העמוד כאן. ואילו במקור היו צדדי הספק אחרים. כל הסבר אחר יביא אותנו לידי דיחוקים גדולים.

- 5 היא גופה אסורה מטעם קל וחומר: "במותר לה אסורה, באסור לה לא כל שכן". עיין ראשונים.
- 6 בנספח הארכנו במובן הביטוי "כאן שנה רבי".
- 7 הגמרא נדחקה לדחות ראייה זו לא כדי שהשאלה לא תיפשט, אלא כדי שלא תקשה מן הברייטא על ר' יוחנן (ראה הע' 17) שסובר צרת מחזיר גרושתו מתייבמת. אבל עיין יבמות קט ע"א. האם העברה היא שם מכאן ? וצ"ע.
- 8 ראה: מפתחות למקורות ומסורות, יומא — חגיגה ועירובין — פסחים, ערך וי"ו, שהראינו שהבבלי גם במקומות אחרים מניח כן. והשווה תוספות כאן: "תימא במאי מתריץ לה" וכו'.

על אי-ההתאמה שבין הפשיטה מן המשנה ללשון שני העירו כבר התוספות ד"ה אמר: "למפשט בעיא קמייתא הוא דאתא דלאיכא דאמרי דפשיטא ליה לרבנן כיון דאיתעקר איתעקר איכא למימר דאתיא כרבנן". ברם, הפשיטה מיוחסת לרב ששת "א"ל תניתוה" וכו', ואיך יפרש לשון שני את דברי רב ששת? התוספות על-כורחם יאמרו שללשון שני לא אמר רב ששת דברים אלה מעולם. כך הבין גם ר' עקיבא איגר בגליון הש"ס וציין ל"לקמן לה ע"ב תד"ה כ"ע לא פליגי". שם אומרים התוספות: "הא דקאמר לעיל איתיביה וכו' לא היו דברים מעולם. וכה"ג איכא בפרק המפלת (נדה כד ע"א) וכו' ובכמה דוכתין" ⁹. גם כאן, ללשון שני דברי רב ששת להד"ם ¹⁰.

אך גם ללשון ראשון אינה מתאימה פשיטה זו. אם הספק הוא "שמא לרבנן אין מקרא יוצא מידי פשוטו" והמלים "אחרי אשר הטמאה" מוסבות גם על מחזיר גרושתו משנישאת, או על-כל-פנים היא עצמה היתה צריכה להיות ודאי פטורה מן החליצה, ואיך אומרת הגמרא "חולץ לפסולה", היינו לגרושה, ואיך היא פוטרת את הכשרה? ¹¹ קושיה זו יותר קשה על הפשיטה השנייה מן הברייטא. שם בפירוש נאמר "או היא או צרתה חולצת". כיצד "היא" חולצת? התוספות, ד"ה צרתה, הוכרחו משום כך לומר שגם אם אין מקרא יוצא מידי פשוטו, היא גופה צריכה חליצה, "כיון דעיקר קרא דטומאה בסוטה כתיב ולא במחזיר גרושתו משום דלא מסתברא למיקרי טומאה נישואי גרושה". זה נראה לנו דוחק, ואף אם נאמר כן, עדיין קשה ללשון שני הפשיטה השנייה מן הברייטא (שהיא לפי התוספות הפשיטה היחידה לו). איך אומרת הברייטא "היא חולצת", הרי ללשון שני שהשאלה היא לר' יוסי בן כיפר, התורה קוראת לגרושה "טומאה", וטמאה אינה צריכה חליצה וחליצתה אינה פוטרת את הצרה להינשא לחוץ? ומאוד דחוק לומר, כדברי הנמוקי יוסף בשם הרשב"א (והמהרש"א מפרש כן גם את רש"י), שאפילו לר' יוסי בן כיפר "טומאה דכתיב בה לא אסור אלא ליבום, אבל חליצה בעי ולא דמיא לסוטה דטומאה פוטרת בה אף מחליצה". אם כתוב בה טומאה, מסתבר שהיא פטורה מחליצה.

אין דרך אחרת, אם רוצים למנוע דיחוקים, מלומר שבמקור נשאלת השאלה סתם: המחזיר גרושתו משנישאת ומת, צרתה מהו (להתייבם) — ולא יותר. רב יהודה או מר יהודה הניח שלרבנן מקרא יוצא מידי פשוטו, והמלים "אחרי אשר הטמאה" אינן מוסבות על מחזיר גרושתו. היא לא נקראת טמאה. לכן היא צריכה חליצה וחליצתה פוטרת את צרתה, אם כי לייבמה אינו יכול מטעם קל וחומר (כמו שאמרו להלן בגמרא כאן בדעת ר' יוחנן): "במותר לה (לבעלה שהיה מותר לה לפני שנישאת לאחר) אסורה (לאחר

9 בגליון שם צוין גם לתוספות בבא בתרא קנד ע"ב, ד"ה ברם; תוספות בכורות ד ע"ב, ד"ה אלא. ויש להוסיף: תוספות נזיר י ע"ב; רא"ש שם יז ע"א; רשב"א חולין קא ע"ב, ועוד.

10 השווה: רשב"א. ועיין: רש"י, ד"ה פסולה; מהרש"א שם (ומהדורא בתרא); ירש יעקב לר"י מסקאלא, ד"ה א"ל. הרשב"א גם מעיר שמעין זה יש להקשות להלן בבעיית ר' יוחנן. שם השאלה היא ללשון שני, אם הגרושה עצמה מתייבמת או לא, והיא ודאי אינה מתייבמת לר' יוסי בן כיפר. ו"אפ"ה פשיט מהא ברייתא" (משנה. ומצינו אצל הראשונים שקראו לברייטא משנה. ראה מה שכתבתי במקורות ומסורות, שבת, עמ' קסב הע' 4, עמ' קעא הע' 4) "ומברייטא דוהיא וצרתה חולצת וכו' ולא דחי להו אתי כר' יוסי בן כיפר". הרשב"א לשיטתו שסובר, שגם לר' יוסי בן כיפר היא צריכה חליצה וחליצתה פוטרת את צרתה. לכן יש להעמיד את הברייטא כר' יוסי בן כיפר. וכבר אמרנו בפנים ששיטה זו נראית לנו מוזרה.

11 ראה הערה הקודמת.

שנתגרשה ונישאת לאחר), באסור לה (היבם) לא כל שכן". השאלה היא ¹² אם גם צרתה אסורה להתייבם מטעם קל וחומר זה, או שמא "לא אלים ק"ו למידחי צרה". שאלה זו פשוטו מן המשנה ומן הברייתא. מן המשנה פשוטו שהצרה מתייבמת ("מייבם לכשרה"), ומן הברייתא פשוטו שהצרה אסורה להתייבם ("היא וצרתה חולצת" ולא מתייבמת).

מי שהוסיף את צדדי הספק (לשני הלשונות) סבר כרב נחמן בר יצחק להלן כאן: "צרתה לא קמיבעיא לי דלא אלים קל וחומר למידחי צרה". בצרה אין טעם לאסור ייבום מטעם קל וחומר, וצדדי הספק מוכרחים אפוא להיות אחרים. ולא מצא בעל הסתם יותר טובים מאלה שהציע, היינו: או שהספק הוא אם לרבנן אין מקרא יוצא מידי פשוטו או לא (ואם אינו יוצא מידי פשוטו, אפילו צרתה אינה מתייבמת); או שמקרא יוצא מידי פשוטו והספק הוא לר' יוסי בן כיפר איך דורשים את המיעוט של "היא תועבה", היא תועבה ואין צרתה תועבה (ומותרת להתייבם); או שמא "היא" כוללת גם את הצרה, והמיעוט הוא "היא תועבה ואין בניה תועבין" ¹³, הא צרתה תועבה".

מכיוון שבעל צדדי הספק סבר כרב נחמן בר יצחק, יש להניח שחי אחריו ומן הסתם הכיר את דברי רבא — שהיה רבו של רב נחמן בר יצחק ¹⁴ — לקמן שם כד ע"א וממנו לקח את המימרה "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". זה הוא היסוד לדברינו לעיל, שצדדי הספק הם מסתמא דגמרא ולא מרב יהודה, ורב יהודה או מר יהודה סבר מקרא יוצא מידי פשוטו. דעתנו בכלל היא שהסתמות — ובתוכם הרבה צדדי ספק — מאוחרים הם. מוצאם מלאחר תקופת רב אשי ¹⁵. כך גם מטעם זה יש להניח שבעל צדדי הספק כאן חי אחר רב נחמן בר יצחק.

ועדיין יש מקום לחלוק ולומר, שהמסקנה שצדדי הספק נאמרו על-ידי הסתמא דגמרא, מבוססת בעיקר על אי-התאמה שבין צדדי הספק לפשיטות מן המשנה והברייתא. והנה אותן הפשיטות נאמרו להלן בקשר לשאלתו של ר' יוחנן. ברור שר' יוחנן ורב ששת לא כיוונו מדעתם באופן עצמאי לאותן המלים ולאותו התוכן וסדר. אלא שבמקור נאמרו הפשיטות או בקשר לשאלתו של ר' יוחנן או בקשר לשאלתו של רב יהודה או מר יהודה לרב ששת ואחר-כך הועברו מזה לזה.

אם כן, החולק יאמר: מניין לנו שבמקור נאמרו הפשיטות בקשר לשאלתו של רב יהודה

12 לרבנן. ואילו לר' יוסי בן כיפר, גם היא וגם צרתה פטורות מן החליצה ומן הייבום. המשנה שאומרת "חולץ לפסולה" (לפי מה שחשבו מקודם שהמדובר הוא במחזיר גרושתו משנישאת) והברייתא שאומרת "היא וצרתה חולצת", על-כרחך כרבנן הן והפשיטות מהן מתאימות.

13 כך הוא גם לקמן מד ע"ב; קידושין עז ע"א; גדה ע ע"א (כמו שצוין על הגליון); ספרי דברים, רע (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 281): "ר' יהודה אומר היא תועבה ואין הולד תועבה"; ירושלמי יבמות פ"ו ה"ג, ו ע"ב; קידושין פ"ג ה"ג, סד ע"ג ועוד. "היא תועבה ואין צרתה תועבה" לא מצינו במקום אחר (ממה שכתב ר' יהודה אומר" משמע קצת שחכמים חולקים [ראה: מקורות ומסורות שבת, עמ' שב הע' 2]. ואולי סוברים החכמים שהיא באה למעט צרתה. אלא שגם בספרי דברים, קמז (עמ' 202) נאמר "ר' יהודה אומר" וכו' ושם לא שייך צרה.

14 איזה רב כהנא היה זה שאמר (שבת סג ע"א) שלא ידע שאין מקרא יוצא מידי פשוטו — רב כהנא תלמידו של רבה (ר"א היימן, תולדות תנאים ואמוראים, ערך רב כהנא ג) או רב כהנא תלמידו של רבא (ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 413). יש להניח שאם היה תלמידו של רבא היה שומע ממנו את הכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו".

15 ראה במיוחד את המבוא למקורות ומסורות, שבת.

או מר יהודה ואחר-כך הועברו לשאלתו של ר' יוחנן עד שאנו מבססים על הנחה זו את המסקנה שבמקור רב יהודה או מר יהודה לא אמר את צדדי הספק — שמא להיפך, במקור אמרו הפשיטות בקשר לשאלתו של ר' יוחנן ואחר-כך הועברו בקשר לשאלתו של רב יהודה? אף אנו עונים כנגדו. הביטוי "תניתוה" רגיל בפי רב ששת. ועוד, והוא העיקר, "אמר ליה" לא מתאים אצל ר' יוחנן. מי אמר למי? רבי אמר לר' יוחנן? התלמיד פשט את בעיית רבו. לא מסתבר. במקומות מקבילים (ובחים פה ע"ב וחולין יג ע"א) שנאמר בהם: "אמר ר' חייא בר אבא בעי ר' יוחנן וכו' אמר ליה ר' אמי ותיבעי לך וכו' אמר (ליה ר' יוחנן) וכו' לא קא מיבעי לי וכו' רב נחמן בר יצחק מתני הכי" וכו', לא נאמר "אמר ליה" אלא "ופשיט". ר' יוחנן פשט לעצמו. "אמר ליה תניתוה", כאן הועבר לר' יוחנן מרב ששת. וכשם שזו היא העברה, כך גם היתר בר' יוחנן העברה היא.

ועוד יש להוסיף (ושוב אנו זקוקים למהרש"א¹⁶), שהפשיטה השנייה מן הברייטא ללשון שני — היינו זה של רב נחמן בר יצחק — בקשר לשאלתו של ר' יוחנן, אינה פשיטה אלא קושיה. ללשון זה אין ספק שצרתה מתייבמת ("צרתה לא קמיבעיא לי דלא אליה ק"ו למידחי צרה"). הספק הוא אם היא גופה מתייבמת או לא ובברייטא נאמר "היא וצרתה חולצת" ולא מתייבמת. כמו כן, הדחייה ("תריץ הכי: היא חולצת, צרתה, או חולצת או מתייבמת") אינה דוחה את הפשיטה אלא מתרצת את הקושיה, כי גם לאחר הדחייה השאלה נפשטה. "היא חולצת" ולא מתייבמת. מה שאין כן בקשר לשאלתו של רב יהודה. שם גם ללשון שני הספק הוא רק אצל צרתה. הת"ש וכו' פשיטה היא, והדחייה דוחה את הפשיטה. מקודם פשטו שצרתה אסורה להתייבם, "או היא או צרתה חולצת", ודחו את הפשיטה ותיקנו את הברייטא לומר "צרתה או חולצת או מתייבמת". הת"ש ללשון שני הועבר מרב ששת לר' יוחנן. וכשם שהיא העברה, כך גם הפשיטה הראשונה בקשר לשאלתו של ר' יוחנן העברה היא.

ובסוף נעיר. אמרנו שהפשיטה הראשונה אמר רב ששת. מי אמר את הפשיטה השנייה? לא ר' יוחנן¹⁷. היא באה אחרי הדחייה את הפשיטה הראשונה (בלי הדחייה יוצא מן המשנה שמתייבמת נגד הפשיטה מן הברייטא) והדחייה מצטטת את רב יוסף ("משום דרב יוסף וכו'") שחי אחרי ר' יוחנן. אלא שגם רב ששת לא מסתבר שאמר את הפשיטה השנייה. הוא היה קשיש מרב יוסף¹⁸ ולא יצטט אותו. הדחייה והת"ש הם אפוא מסתמא דגמרא. אנו מעדיפים לומר כן מלומר שהדחייה היא מרב יהודה או מר יהודה (ובשאלתו של ר' יוחנן, מרבי אמי) והת"ש הוא מרב ששת (ובשאלתו של ר' יוחנן, מר' יוחנן). הם לא ציטטו את רב יוסף המאוחר להם, אלא אמרו אותם הדברים שרב יוסף אמר. הואיל ואחר-כך נתקשרו דברים אלה בבית המדרש בשם רב יוסף, ציטטה אותם הגמרא בפיהם בשם רב יוסף. ומצינו כיוצא בו גם במקומות אחרים בש"ס, כמו מגילה כח ע"ב, שם ריש לקיש אומר: "גמיר מיני הא מלתא דאמר ר' זירא" וכו', ועוד¹⁹. ריש לקיש קדום היה לר' זירא

16 עיין גם ריטב"א.

17 בדף יב ע"ב מביאה הגמרא בשם ר' יוחנן שצרת מחזיר גרושתו מתייבמת. וכך הובא בשמו גם בירושלמי יבמות פ"ו סוף הל"א, ובסוכה פ"א סוף הל"ב.

18 ראה: עירובין סה ע"ב; בבא קמא קלד ע"ב. ועיין כתובות צז ע"א: "בעו מיניה מרב ששת" וכו' (והוסיף הסתם) "קמיבעיא להו בדבר יוסף" וכו'.

19 ראה: מקורות ומסורות, ראש השנה, עמ' שצג, הע' 2.

ולא ציטט אותו. אלא משום שהלכה זו נתקשרה אחר-כך בבית המדרש בשם ר' זירא, הובאה כך גם בפי ריש לקיש. אלא ששם במגילה ובשאר מקומות אין ברירה אחרת. אבל כאן יש לנו ברירה לומר שהסוגיה מורכבת משני סתמות: אחד שהשלים את הפשיטות על-ידי הוספת דחייה ות"ש, ואחד שהסביר את הספק על-ידי הוספת צדדי ספק. (ואין הכרח להניח שהיו בסוגיה זו שני מחברים לסתמא דגמרא [גם בין בעלי סתם יש מוקדם ומאוחר]. ייתכן מאוד שזה שהוסיף את הדחייה והפשיטה השנייה היה זה שהוסיף את צדדי הספק, אף-על-פי שצדדי הספק אינם מתאימים לפשיטות. הפשיטה הראשונה היתה לפניו מוקדם והוא הוסיף את הפשיטה השנייה ברוח הראשונה, היינו שהיא גופה חולצת וחליצתה פוטרת את הצרה. ואילו את צדדי הספק הוסיף בעקבות רב נחמן בר יצחק. בעל הסתמות או שלא הרגיש באי-התאמה שביניהם או שלא היתה לו ברירה והוכרח לצרפם יחד.)

נספח

"כאן שנה רבי"

בפנים הבאנו את דברי רבי יוסף "כאן שנה רבי לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם". מהו מובנו של הביטוי "כאן שנה רבי"? האם יש לו משמעות מיוחדת הנוגעת לשיטת עריכתו של רבי? במקורות ומסורות, גיטין, עמ' תקכה, הע' 4, אמרנו מקודם "שכוונתו למ"ש אילפא בבלי תענית כא, א כתובות סט, ב וירושלמי כתובות ו, ז (לא, א) וביותר באריכות בירושלמי קידושין א, א (נח, ד) שכל מה שתנא ר' חייא בתוספתא במפורש נמצא במשנה מכללא". (שם הבאנו דוגמאות נוספות ל"כאן שנה רבי" הנמצא בתוספתא). אבל סתרנו את זה שם ²⁰ משום "שבשבעות יט, ב (כריתות יח, ב) ²¹ נאמר כאן שנה רבי שלא בקשר למשנה". נעלם ממני אז שכבר העיר על כל זה רי"ן אפשטיין במבוא לנוסח המשנה, עמ' 287 ועמ' 811. הוא גם אומר בעמ' 811 ש"ר"ל לא אמרה (דבריו בשבועות וכתובות) על דברי רבי שבברייתא אלא על סתם משנתו כריתות פ"ד מ"ב (כשם שהוא מביא חטאת וכו'). ומסתבר כן שלמה יאמר ריש לקיש על הברייתא כשיכול לומר על המשנה ²². לפירוש של אפשטיין אין סתירה למה שאמרנו מקודם מן הגמרא שבועות וכתובות.

אלא שעדיין קשה, אם המובן של "כאן שנה רבי" שם הוא שיש ברייתא האומרת "ידיעות ספק מחלקות לחטאת" ורבי שנה הלכה זו בכריתות ד, ב, איך אמר רבא בכריתות שם: "אין ידיעות ספק מחלקות לחטאת". איך הוא חולק על ברייתא גם אם הוא מפרש את המשנה במובן "כשם שאם היתה לו ידיעה ודא"י וכו'. ע"ש. ועוד, ריש לקיש שחי סמוך לפטירתו של רבי בתקופה של שוני ברייתות ייתכן מאוד שהתכוון, כמו אילפא בן זמנו, להגן על רבי שהשמיט כמה הלכות הנמצאות בברייתות ²³. אבל אמוראים כמו רב

20 בגיטין שם במקורות ומסורות נשמטה שורה שלמה. השורה המתחילה "עם" וכו' נמצאת פעמיים והנאמר בפנים נשמט. וכבר תיקננו בביצה עמ' רסו הע' 15 (שם כתבנו שלא בקשר "לברייתא". שניהם נכונים. "שלא בקשר לברייתא", היינו שלא מתוך כוונה לומר שאין צורך בברייתות).

21 בדפוס וגציה ראש פרק ב הגרסה היא: "וכן אמר ריש לקיש ידיעות ספק מחלקות לחטאות" (בניגוד לגרסה בספרים שלנו: "וכן אמר ריש לקיש כאן שנה רבי ידיעות ספק מחלקות לחטאות"). אפשטיין בעמ' 811 הע' 1 מביא את הגרסה מד"ו כאילו גם "ידיעות ספק מחלקות לחטאות", לא נמצא שם. ותפס אותו מהר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, גיטין, עמ' 818 הע' 59, ואומר: "והיא פליטת הקולמוס שכן גם בד"ו רפ"ב ובפ' ר"ג כ, א הגירסה היא כמו שהיא לפנינו (חוץ מן הגירסה כד)". גם שלו היא פליטת הקולמוס. הגרסה בד"ו — כמו שאמרנו — שונה מן הגרסה שלנו (אפשטיין דייק ממה שנמצא בדיבור המתחיל בר"ג יט ע"א [ולא כ ע"א] רק המלים "וכן אמר ריש לקיש" שלא היה לפניו יותר בגמרא. ואין הכרע). אגב, הציונים לרב נסים גאון בהקדמתו לספר המפתח (שם, עמ' 817) וליד מלאכי (שם, הע' 58) נמצאים גם במקורות ומסורות, גיטין, שם.

22 מהר"ש ליברמן שם משיג על אפשטיין וטוען, ש"אינו ענין כלל למשנתו שם ובמשנה מדברים בידיעות ודא"י ו"הסוגיא שם מדברת בידיעות ספק". ברם, ברור שלריש לקיש גם המשנה מדברת בידיעות ספק. הלשון במשנה וברייתא זהה ואין לפרשם במובנים שונים (מפרשי המשנה, כמובן, נמשכו אחרי פירושו של ר' יוחנן).

23 במקורות ומסורות, עירובין, עמ' רלז, הע' 2, צ"ל בשם ריש לקיש (במקום בשם ר' יוחנן).

יוסף (יבמות מד ע"א ומקבילות), רב נחמן אמר רבה בר אבוא (כתובות צח ראש ע"א) שחיי בתקופה מאוחרת, כשמשנתו של רבי כבר היתה מקוימת ומקובלת, לשם מה אמרו הם "כאן שנה רבי"? ורב יוסף הרי גם אמר (יבמות נ ע"א): "כאן שנה רבי משנה שאין צריכה", ושם בוודאי ביטוי זה לא נאמר בקשר לברייתות.

מאידך גיסא, במקורות ומסורות, בבא קמא נה ע"א (שיופיע אי"ה בקרוב) הוכחנו שריש לקיש האומר שם "כאן שנה רבי תרנגול טווס ופסיוני, כלאים זה בזה", בא להוציא ממה שאמר ר' יוחנן בירושלמי כלאים פ"א ה"ו, כז ע"א שבמשנה לא נאמרה הלכה זו. כדי לדעת אותה, זקוקים לברייתת בר דליה. לריש לקיש אין צורך בברייתא זו. "משנה שלמה שנה לנו רבי (בבא קמא ה, ז) וכן חיה ועוף כיוצא בהם" (ממנה אנו יודעים שכלאיים נוהג בעופות וכשמצרפים אותה עם המשנה כלאים א, ח: "הזאב והכלב וכו' אע"פ שדומין זה לזה, כלאים זה בזה", ניתן להסיק שטווס ופסיוני [אף-על-פי שדומין זה לזה] כלאיים זה בזה). הרי על-כל-פנים בבבא קמא שם המובן של "כאן שנה רבי" הוא שההלכה הנמצאת בברייתא נשנתה כבר על-ידי רבי במשנתו. מה אפוא הדבר המאחד את השימוש בביטוי "כאן שנה רבי" בבבא קמא שם, בשבועות וכריתות שם ובשאר המקומות שנזכרו לעיל?

לפי מהר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, גיטין, עמ' 817–818, הדבר המאחד את השימוש בביטוי זה הוא "שר"ל הביע מעין צליל של תמיה" על שרבי שנה כאן, שלא במקומו, מה שצריך היה לשנות במקומו²⁴. ברם בשבועות וכריתות הלכה היא במקומה (במסכת כריתות). מהר"ש ליברמן הרגיש בזה ופירש "שרבי לא שנה את העיקר שידיעות ספק מחלקות אלא דרך אגב אמר כשם שמביא חטאות וכו'". "דרך אגב" הוא מעין שלא במקומו. ולא נראה.

יותר נראה שאין לביטוי זה משמעות מיוחדת הנוגעת לעריכת המשנה. הדבר המאחד את השימושים הוא, שרבי שנה שם יותר ממה שנאמר במפורש. "כאן שנה" – היינו שדבריו כוללים – כלל נוסף או הלכה נוספת (בבא קמא היא הדוגמה היחידה שדבריו כוללים לא כלל אלא הלכה). אין בכוונתו לומר – כמו אילפא – שהכל נמצא במשנה ואין צורך בברייתות או ששנה רבי כאן מה שהיה צריך לשנות במקום אחר (או לשנות באופן ישר במקום דרך אגב). כוונתו שיותר ממה שנראה לעין נאמר כאן. אם נתעמק קצת נראה שלמשנה זו יש מובן יותר רחב מאשר נראה בהשקפה ראשונה. היא מכילה אינפורמציה נוספת. אך אין זה מיוחד למשנה בלבד. הדבר נכון כלפי כל טקסט שלפעמים יש בו יותר ממה שנאמר מפורש. לכן אין להסיק מביטוי זה שום ידיעה על יחסה של המשנה לברייתא או על דרכו של רבי בסידור ההלכות (במקומן או שלא במקומן). אין בו יותר מפשוטו שרבי שנה כאן עוד מה שהוא.

24 איפה הוא מקומו של (יבמות מד ע"א ומקבילות): לא ישפוך אדם מי באר ואחרים צריכים להם?